

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS

1927.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE KIADÁSA

9. SZ.

ÚJ ADATOK ÉS ÚJ SZEMPONTOK A SZÉKELYEK RÉGI TÖRTÉNETÉHEZ

IRTA

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

M. TUD. AKADEMIA TAGJA

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RT.
CLUJ-KOLOZSVAR

1927.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RT.

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS.

1927.

„ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE“ KIADÁSA

9. SZ.

ÚJ ADATOK ÉS ÚJ SZEMPONTOK A SZÉKELYEK RÉGI TÖRTÉNETÉHEZ

IRTA:

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

M. TUD. AKADÉMIA TAGJA.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RT.

CLUJ-KOLOZSVÁR

1927.

GALAMBOS KÁLMÁN

A székelyek és románok történetét a XVIII. és XIX. századokban némelyek nagyon kicsinyes és történetellenes szempontokból fogták fel és írták meg. A székelyek XVIII. századbéli lakóhelyeit és foglalkozását tekintették régi változatlan lakóhelyeiknek és foglalkozásuknak, holott a történettudomány épen a folytonos változást mutatja. Éppen a történettudomány szerint döreség azt gondolni, hogy — mert valami dolog most így van, — mindig így is volt.

Amint az időjárás, akként a népek és azok részei, a családok is folyton változnak. „Nunc seges, ubi Troja fuit“ — kiáltott fel már a római bölcselő és még előtte megállapította az egyik szent könyv szerzője: nemzedék elmúlik és nemzedék jó! Akit Babilon, Ninive, Jeruzsálem, Karthagó romjai se győznek meg a világ változandóságáról, az mindvégig tudatlan gyermek marad s annak számára soha sem lesz a történelem: az élet mestere.

Abból tehát, hogy a székelyek egy része a XIII—XVIII. századokban Erdély délkeleti részén lakott és hivatalos teendője a határok őrzése s ennél fogva a katonáskodás volt abból az ő régi lakóhelyeikre és foglalkozásukra nézve semmi sem következik.

Amint tudjuk, a földművelés és a gyárilpar helyhez kötik az egyes családokat, de azért a megélhetés nehézsége még most is arra kényszerít egyes családokat, hogy messze, idegen földre, pl. Kanadába, Braziliába vándoroljanak ki. Mennyivel inkább költöztek, vándoroltak nem csupán egyes családok, hanem egész népek és nemzetek is akkor, amidőn még csak vadászatból, állattenyésztésből és rablásból éltek. Már pedig 1256-ban a székely nép még főleg állattenyésztést űzött, mert adóját kisebb-nagyobb állatokban és nem pénzben rótta le.¹ Nemcsak nem lehetetlen, hanem nagyon is hihető tehát, hogy a székely nép, mielőtt egészen földművelő néppé vált volna, lakóhelyeit gyakran változtatta.

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a kisebb állatokat:

¹ Momumenta ecclesiae Strigoniensis I. 437.

a juhokat, kecskéket, főleg pedig a sertéseket tenyésztő nép az állandó letelepülés előtt szerette a hegyes, erdős vidéket, mert jószágai itt részint élelmet, részint védelmet találtak. Kivált nagy segítségére voltak a sertéstenyésztő népnek a tölgyes és bukkös erdők, mert makktermés esetén nemcsak fenn-tartotta, hanem meg is hizlalhatta állatállományát. A régi székelyeket tehát, mint azt már 1904-ben részletesen és oklevelek adataival támogatva kimutattam, mindig erdős hegyek, völgyek és dombok közelében kereshetjük, mert foglalkozásuk őket erre készítette.

Ugyancsak ezen foglalkozása készítette a régi székely népet a vadászatra is. Véuelmeznie kellett nyáját a nagyobb ragadozók (medve, farkas, róka, hiúz) ellen s amellett táplálékot is kellett keresnie az erdő ehető húsú vadjaiból (bölény, szarvas, őz).

Még azt sem szabad elfelejtenie a történetbúvárnak, hogy egyes népek az idők folyamán régi nyelvüket elveszítették, illetőleg megváltoztatták. Ha ugyanis egy-egy nép a maga ügyességével, szorgalmával, szívósságával jobb társadalmi helyzetet, szabadabb mozgást biztosított magának, a rosszabb vagy kötöttebb helyzetben levő, de más nyelvű emberek oly nagy számmal léptek e jobb helyzetű nép közé, hogy lassan-lassan azt a népet, amely e jobb, szabadabb helyzetet eredetileg kivívta, magukba olvasztották. A nyugati góthok és frankok ellatinosodása, a skandináv eredetű varjagok elszlávosodása kiáltó példái ennek.

Aki mindezen szempontokat figyelembe veszi, az megértheti a székelyek eredetéről szóló következő előadást.

A III-ik század (200—300) elején számos nép kereste a későbbi Magyarország területén megélhetését. A Dunántúlt a rómaiak tartották kezükben. Velük szemben a Vág-Garammentén a kvádok, a Duna-, Tisza-közén a szarmaták laktak. Erdély és Temesköz egy része akkor még a rómaiak kezén volt. De már a Tiszántúl többi részén a vandalok, a tiszán-inneni részeken pedig a gótokkal rokon és velük egy nyelvet beszélő gepidák laktak.²

250-ben, vagy legalább is 257-ben a góthok foglalván el Erdélyt, a gepidák, mint rokonaik, nyugodtan maradhattak, szaporodhattak Tiszáninnen, sőt a szarmaták rovására egész a Tisza jobb partjáig előnyomulhattak. A 405—407 években a hunok foglalván el a nagy alföldi síkságot, a gepidák ezeknek meghódoltak. Biztosan tudjuk róluk, hogy Attilának, a hunok hatalmas uralkodójának seregében, mint az ő szövetségesei, a gepidák is benne voltak. Akkori, Ardarich nevű, nagy-eszű királyuk Attilának egyik kedves embere és tanácsosa

² *Karácsonyi János: A magyar nemzet őstörténete, Nagyvárad, 1924. 75—77. l.*

vala. Ez Ardarichnak sikerült a gepidák közül oly vitéz és és szívós csapatot összeszedni, hogy azzal népének tekintélyt és hírnevet szerzett. 451-ben a népek sorsát döntő galliai hadjáratban épen a gepidák voltak azok, akik, mint Attila szövetségesei, Mary sur Seine városnál Aëtius seregét feltartóztatták és szívós ellenállásukkal alkalmat nyújtottak Attilának arra, hogy lovas csapatait a catalaunumi mezőkön összegyűjthessék. 452-ben is Attilával együtt mentek Itáliába s látták Aquileja ostromát, a római császár követségét.³

Csoda-e, ha ilyen világrengető, nagy uralkodónak neve kitörülhetetlenül a gepidák emlékezetébe vésődött?

453-ban, mint tudjuk, Attila meghalt, fiai az örökségen összevesztek, s a velük addig szövetséges germán népek pedig felhasználván az alkalmat, rájuk támadtak és őket kiűzték a későbbi Magyarország területéről. A hunok ellen szövetkezett germánok, nevezetesen a gepidák, herulok, rugiak, skírek fővezére és tanácsa e harcban éppen a gepida király, Ardarich, volt s így természetes, hogy a hunok volt területének felosztásánál ő a gepidák régi szállóhelyeivel szomszédos Tiszántúlt és Erdélyt választotta ki népének. Így a gepidák bevonulhattak, elterjedhettek a Tisza mentén egész a Dunáig. Ez lett a VI. században Gepidia néven külön ország.

Ilyen nagy, győzelmes és úgyszólván új országot alapító királynak neve sem tűnhetett el egy pillanat alatt a népek emlékezéséből. Nem is tűnt el, csakhogy az idők folyamán nagyon átalakult.

Az *Ardarich*, épen úgy, mint Friedrich, Heinrich stb. germán személynév, de később a zártabb kiejtésű nyugati germánok ajkán *Orderich*-re változott. A X. században az *Orderich* névben levő két „r” hang közül az első „l”-re változott (dissimilálódott). Ennélfogva *Olderich* alakban találunk rá a X—XII. századbeli német személynévek között.⁴ A sok *Olderich* közül egyik a szentek soraiba jutott s a XII-ik században ennek tiszteletére a vasmegyei Peresztegen egyházat emeltek. Ez egyház nevének kiírásaiból megtanulhatjuk azután, mire változott át a magyarok ajkán a magyar nyelv törvényei szerint az egykori *Ardarich*, utóbb *Olderich* név. 1464-ben ugyanis e Peresztegen egy részét „Zentoldro peresztegenek, 1480-ban pedig Zentoldorf-falvának írják, ma pedig ez egyház helyét Szent-Ódorffalvának hívják.⁵

Világos ebből, hogy a XI—XII. századbeli *Olderich*ből a magyar hangsúlyozás következtében először *Oldre*, azután az illeszkedés következtében először *Oldro*, majd a mássalhangzó

³ Weisz János: Világtörténelem. III. 676.

⁴ Förstemann: Altdeutsches Namenbuch, Nordhausen, 1854. 981.

⁵ Csánki: Magyarország tört. földrajza II. 784.

a juhokat, kecskéket, főleg pedig a sertéseket tenyésztő nép az állandó letelepülés előtt szerette a hegyes, erdős vidéket, mert jószágai itt részint élelmet, részint védelmet találtak. Kivált nagy segítségére voltak a sertésenyésztő népnek a tölgyes és bukkös erdők, mert makktermés esetén nemcsak fenn-tartotta, hanem meg is hízlalhatta állatállományát. A régi székelyeket tehát, mint azt már 1904-ben részletesen és oklevelek adataival támogatva kimutattam, mindig erdős hegyek, völgyek és dombok közelében kereshetjük, mert foglalkozásuk őket erre készítette.

Ugyancsak ezen foglalkozása készítette a régi székely népet a vadászatra is. Véelmeznie kellett nyáját a nagyobb ragadozók (medve, farkas, róka, hiúz) ellen s amellett táplálékot is kellett keresnie az erdő ehető húsú vadjaiból (bölény, szarvas, őz).

Még azt sem szabad elfelejtenie a történetbúvárnak, hogy egyes népek az idők folyamán régi nyelvüket elveszítették, illetőleg megváltoztatták. Ha ugyanis egy-egy nép a maga ügyességével, szorgalmával, szívósságával jobb társadalmi helyzetet, szabadabb mozgást biztosított magának, a rosszabb vagy kötöttebb helyzetben levő, de más nyelvű emberek oly nagy számmal léptek e jobb helyzetű nép közé, hogy lassan-lassan azt a népet, amely e jobb, szabadabb helyzetet eredetileg kivívta, magukba olvasztották. A nyugati góthok és frankok ellatinosodása, a skandináv eredetű varjakok elszávosodása kiáltó példái ennek.

Aki mindezen szempontokat figyelembe veszi, az megértheti a székelyek eredetéről szóló következő előadást.

A III-ik század (200—300) elején számos nép kereste a későbbi Magyarország területén megélhetését. A Dunántúlt a rómaiak tartották kezükben. Velük szemben a Vág-Garamentén a kvádok, a Duna-, Tisza-közén a szarmaták laktak. Erdély és Temesköz egy része akkor még a rómaiak kezén volt. De már a Tiszántúl többi részén a vandálok, a tiszán-inneni részekeken pedig a gótokkal rokon és velük egy nyelvet beszélő gepidák laktak.²

250-ben, vagy legalább is 257-ben a góthok foglalván el Erdélyt, a gepidák, mint rokonaik, nyugodtan maradhattak, szaporodhattak Tiszáninnen, sőt a szarmaták rovására egész a Tisza jobb partjáig előnyomulhattak. A 405—407 években a hunok foglalván el a nagy alföldi síkságot, a gepidák ezeknek meghódoltak. Biztosan tudjuk róluk, hogy Attilának, a hunok hatalmas uralkodójának seregében, mint az ő szövetségesei, a gepidák is benne voltak. Akkori, Ardarich nevű, nagy-eszű királyuk Attilának egyik kedves embere és tanácsosa

² *Karácsonyi János: A magyar nemzet őstörténete, Nagyvárad, 1924. 75—77. l.*

vala. Ez Ardarichnak sikerült a gepidák közül oly vitéz és és szívós csapatot összeszedni, hogy azzal népének tekintélyt és hírnevet szerzett. 451-ben a népek sorsát döntő galliai hadjáratban épen a gepidák voltak azok, akik, mint Attila szövetségesei, Mary sur Seine városnál Aëtius seregét feltartóztatták és szívós ellenállásukkal alkalmat nyújtottak Attilának arra, hogy lovas csapatait a catalaunumi mezőkön összegyűjthessék. 452-ben is Attilával együtt mentek Itáliába s látták Aquileja ostromát, a római császár követségét.³

Csoda-e, ha ilyen világrengető, nagy uralkodónak neve kitörülhetetlenül a gepidák emlékezetébe vésődött?

453-ban, mint tudjuk, Attila meghalt, fiai az örökségen összevesztek, s a velük addig szövetséges germán népek pedig felhasználván az alkalmat, rájuk támadtak és őket kiűzték a későbbi Magyarország területéről. A hunok ellen szövetkezett germánok, nevezetesen a gepidák, herulok, rugiak, skirek fővezére és tanácsa e harcban éppen a gepida király, Ardarich, volt s így természetes, hogy a hunok volt területének felosztásánál ő a gepidák régi szállóhelyeivel szomszédos Tiszántúlt és Erdélyt választotta ki népének. Így a gepidák bevonulhattak, elterjedhettek a Tisza mentén egész a Dunáig. Ez lett a VI. században Gepidia néven külön ország.

Ilyen nagy, győzelmes és úgyszólván új országot alapító királynak neve sem tűnhetett el egy pillanat alatt a népek emlékezéséből. Nem is tűnt el, csakhogy az idők folyamán nagyon átalakult.

Az *Ardarich*, épen úgy, mint Friedrich, Heinrich stb. germán személynév, de később a zártabb kiejtésű nyugati germánok ajkán *Orderich*-re változott. A X. században az *Orderich* névben levő két „r” hang közül az első „l”-re változott (dissimilálódott). Ennélfogva *Olderich* alakban találunk rá a X—XII. századbéli német személynévek között.⁴ A sok *Olderich* közül egyik a szentek soraiba jutott s a XII-ik században ennek tiszteletére a vasmegyei Peresztegen egyházat emeltek. Ez egyház nevének kiírásaiból megtanulhatjuk azután, mire változott át a magyarok ajkán a magyar nyelv törvényei szerint az egykori *Ardarich*, utóbb *Olderich* név. 1464-ben ugyanis e Peresztég egy részét „Zentoldro peresztég”-nek, 1480-ban pedig Zentoldor-falvának írják, ma pedig ez egyház helyét Szent-Ódorfalvának hívják.⁵

Világos ebből, hogy a XI—XII. századbéli *Olderich*ből a magyar hangsúlyozás következtében először *Oldre*, azután az illeszkedés következtében először *Oldro*, majd a mássalhangzó

³ Weisz János: Világtörténelem. III. 676.

⁴ Förstemann: Altdeutsches Namenbuch, Nordhausen, 1854. 981.

⁵ Csánki: Magyarország tört. földrajza II. 784.

torlódás kikerülése végett *Oldor* lett. Végül pedig az „l“ hang az előző „O“-be beolvadván, azt megnyújtotta s így lett belőle *Ódor*.

Már most helybeli értesítések nyomán, régen megírta azt Fényes Elek, hogy ott, ahol a Bükk-hegység a síkság felé ereszkedik, Egertől északkeletre, a mai Cserépfalutól északra, a Hór-patak fejénél, meredek sziklacsúcon állt a hajdan híres Ódor vára. Ugyancsak e vár közelében a hegyek oldalán két barlang található, s ezek olyan nagyok, hogy egy-egy juhnyáj elfér bennük.⁶ E vár és környéke tehát nagyon alkalmas volt arra, hogy ott erdei állattenyésztéssel foglalkozó néptanyát üssön és a síkságról rátámadó néppel szemben magát jószágát megmentse.

Tudjuk, hogy ez magában nem volna elég arra, hogy Ódor vára építését Ardarich-nak, a gepidák híres királyának, tulajdonítsuk. Csakhogy régi, okleveles adatunk is van arra, hogy e vár valóban régi s azt a középkorban az Ardarich-Orderich, Olderich névvel teljesen egyező „*Oldruch*“ néven emlegették. 1339-ben I. Károly magyar király egyik kedvelt vitéze a lengyel eredetű Marocsuk volt Oldruch vár várnagya s az Oldruch név egész szabályszerűleg lett a magyarban Ódor-rá. Ez Ódorvára tehát Ardarich gepidai király egykori lakását jelzi. A mellette folyó Hór patak neve is germán eredetre mutat, mert a germán *hauer* (vágó, irtó) szóból épűgy hór lesz a magyarban, mint a paurból-pauer-ból pór.

Ardarich (Olderich-Ódor) utódai egy századig megtartották népüknek azt az országot, amit nagykirályuk szerzett. De egy század múlva 550 táján már ezzel sem elégedtek meg Ardarich utódai. Mindenáron Szirmiumot szeretnék volna elfoglalni. Ezért a keletrómai császár rájuk uszította a longobárdokat, ezek pedig 566-ban az avarokat. A hosszú, életre-halálra menő harcban a gepidák királyi családja, nemessége, katonasága megsemmisült és Gepidia az avaroké lett. De, aki ebből azt következtetné, hogy 566-ban a gepidákat mind egy szálíg levágták és kiirtották, nagyon tévedne. Az avar lovas, hódító nemzet volt, neki szüksége volt adófizető, robotoló szolgákra. 583-ban az avarok egyik papja vagy mint ők nevezték, bokolabrá-ja, hét, neki szolgáló gepidával együtt a keletrómai birodalomba szökött.⁸ Ime tehát az avar főurakat gepidák szolgálták és így a népnek nem harcoló része rabokként őtt maradt régi országában.

601-ik évben Priskos keletrómai hadvezér Viminaciumnál, azaz a mai, szerbai Kostolac-nál átkelven a Dunán, az avarokat egymásután háromszor megverte és tőlük fog-

⁶ *Fényes*: Magyarország geographiai szótára I. 213. Adatok az egri egyházmegye történetéhez II. 174, 190.

⁷ Anjoukori Okmánytár III. 394. 620.

⁸ *Stritter*: *Memoriae popularum* I. 348.

lyot ejtett. E foglyok közül azonban csak 3000 volt avar, 3200 gepida, 800 szláv és 2000 más nemzetiségű.⁹ Az avarok tehát török szokás szerint a meghódított népeket és így a gepidákat is magukkal vitték háborúikba szolgálattétel és esetleg várostromnál sáncbetöltés végett, mint azt 1241-ben a tatárok az oroszokkal és kunokkal tették. Ugyanekkor Priskos csoportjai a Tiszamentén három, dűzsölő gepida falut is megleptek és kifosztottak.¹⁰ 626-ban, amidőn a kaján Konstantinápolyt ostrom alá fogta, ott voltak az avarok seregeiben a gepidák.¹¹ Ennyi, egykorú adat kétségtelenné teszi, hogy az avarok nem irtották ki a gepidák alsóbb társadalmi osztályait, hanem miként a szlávokat, szolgálkává tették. Ezért írja 790-ben Pál diák, a longobárd nemzet tudós történetírója s kora állapotainak jóismerője, a következőket: „A gepidák fajtája annyira elerőtlenedett, hogy ettől (566-tól) kezdve nincs királyuk, hanem a háborúból megmenekedettek az ő volt országukat bíró hunok (avarok) kemény igája alatt nyögnek.”¹² Tehát még akkor is, midőn az avarok uralma már végét járta, midőn országuk felé már Nagy Károly kardja közeledett, a gepidák még ott nyögtek, ott laktak az avarok országában.

S mikor a gyűlölt avarok uralma megtört, miért mentek volna el? Rájuk akkor csak jobb világ következhetett. A 800-ik év után is megmaradtak tehát szállásaikon. Theodulf orleansi püspök 800 év után, 825 előtt írt költeményében kárhoztatja azon kapzsi, dülő keresztényeket, akik nemcsak az avarokat, hanem a gepidákat is kifosztották.¹³ A salzburgi érsek krónikása pedig 871-ben, 25 évvel a magyarok beköltözése előtt, azt írja, hogy a gepidák közül némelyek még mindig Pannoniában, az egykori avarbirodalom területén laknak.¹⁴ Nem lehet tehát kétség abban, hogy, midőn a magyarok a későbbi Magyarország területére beköltöztek, itt legalább is szétszórtnak gepida töredékeket találtak. Csak az a kérdés, hogy hol?

Irott adatok erre nézve nincsenek. A régi helynevekhez kell tehát folyamodnunk, mert hiszen minden nép egykori letelepedésének, lakásának nyomát hagyta a legelők, hegyek, falvak elnevezésében.

A gepida helynevek feltalálása végett azonban tudnunk kell, hogy a gepidák a góthokkal voltak ugyanazon nyelvűek s így a keleti germán nyelvet beszélték. Könnyebben felta-

⁹ U. o. 388. Anasztáz számait tartom elfogadhatóknak.

¹⁰ Stritter i. m. I. 387–88.

¹¹ U. o. 388.

¹² Pray: Annales veteres Hunnorum 200 l. *Jircceek Geschichte der Serben* 84.

¹³ Schünemann: Die Deutschen in Ungarn. Berlin, 1923. 18. h.

¹⁴ Resident. M. Honfoglalás kútfői 306.

lálhatjuk a gepidák X-ik századbeli lakóhelyeit, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az elnyomott, üldözött népek lehetőleg hegyes, erdős vidékre húzódtak, mert itt az uralkodó nemzet végrehajtói, rablói ellen könnyebben elrejtőztek. A XVI—XVII. századbeli, orosz, cári birodalom és az oszmán török császárság számos szomorú példáját mutatják ennek. Már pedig tudjuk, hogy az avarok iszonyúan elnyomták a hatalmukba került népeket. Ők maguk hatalmas, földsáncokkal körükerített, felül még karókkal is erősített táborokban laktak, s ide gyűjtötték télire a szolgáltaiktól kiszarolt élelmiszereket s takarmányféléket. Ez erősített, terjedelmes táboroknak romjai az alföldön még több helyütt fennállnak. Ezenfelül hogy táborukat a keleti és északi népek hirtelen támadásaitól biztosítsák, még azt a hatalmas védővonalat is elkészítették szolgáltaikkal, amelyek a mai Temesvártól, Aradtól keletre Debrecen irányában fel Tiszapolgárig, északon pedig Váctól a borsodmegyei Ároktóig vonultak. Ennélfogva a gepida maradványokat az avar táboroktól távol, e sáncvonalakon kívül, kereshetjük.

Már most, Hevesmegyében Gyöngyöstől délre, a Csörszárkától északra van egy Atkár nevű régi falu. E névnek sem a magyarban, sem a szlávban semmi értelme nincs. De könnyen rátalálunk eredetére, ha eszünkbe jut, hogy a régi magyarok az 1253—78 években uralkodó cseh királyt Atakár-nak írják.¹⁵ E név a magyar nyelvben az első-észótagra vetett hangsúly következtében természetesen Atkár-ra változott. De ez az Atakár—Atkár név nem szláv, hanem német. II. Atakár nagyatyja a szláv Przemysl helyett vette fel e nevet, hogy a németeknek jobban kedvében járjon. Eredeti alakja Odoakar, Audogar volt s a régi germánok közül sokan viselek.¹⁶

Ha tovább kutatunk, Atkártól keletre s a Csörszáróktól északra, ugyancsak Hevesmegyében Boczonád, Átány, Kál-Kompolt és Verpelét falvak nevei ötlenek szemünkbe. Verpelétről biztosan tudjuk, hogy a XIII—XIV. századokban még Velprét—Velpréht-nek írták s az ó-germán Welpbreht (Hwelp = catulus, breht, beruth = clarus)-re megy vissza.¹⁷ Kompolt a régi Gundebald magyaros alakja.¹⁸ Boczonád, Boczonald az ó-germán Bozanald-ra vezethető vissza.¹⁹ Átány megmagyarázható a góthok királyának Athanarich-nek nevéből.²⁰ Kál pedig a germán nyelven kopaszt jelent, s hogy ezt

¹⁵ Pl. Wenzel: Árpádkori Okmánytára IX. 75.

¹⁶ Förstemann i. m. 169. 471.

¹⁷ Förstemann i. m. 235—36, 765—66.

¹⁸ U. o. 558—59.

¹⁹ U. o. 278.

²⁰ U. o. 160.

Szent-István korában a németek személynévül is használták, II. András király 1212-iki okleveléből tudjuk.²¹

Ha mindezen, ó-germán személynévekből származó helynevekhez hozzáadjuk azt, hogy nem messze tőlük Ódor, azaz Ardarich városa emelkedett, lehetetlen a helynevek keletkezését másra magyarázni, mint arra, hogy a magyarok beköltözésekor a Mátra- és Bükk-hegység déli oldalain még ott tartózkodtak a gepidák töredékei. Ezek közül azután egyesek a magyarokkal összebarátkoztak, a Mátraalján használatra földeket kaptak, s a tőlük használt földdarabokat róluk nevezték el.

Ha Tiszántúlra tekintünk, tudnunk kell, hogy a régi avarsántól keletre a hegyeken nagy erdőségek terültek el. Már XI. századbeli jól értesült tanú beszél erről. Itt tehát megint kereshetjük az egykori gepidák tanyáit, mert e vidék az ő foglalkozásukra, az erdei állattenyésztésre és vadászatra, nagyon alkalmas volt. S valóban e tájékon, ott, hol a Berettyó völgye összeszűkül, Berettyószéplakon túl találunk olyan községet, amely nem csupán gepidák tanyája volt hajdanában, hanem a gepida nemzet nevét is fenntartotta. Mert nem kell gondolni, hogy a gepidák országának fennállásakor az ő nevüket „gepida“-nak ejtették volna ki. Ezt csak a latin történetírók és földrajzírók faragták a görög Γηπειδης szóból s mi csak azért használjuk a gepida nevet, mert az iskolai könyvekben eddig e latin műszót használják. Maguk a görögök azonban e nevet egyes számban Γηπειδης -nak írják, s e névben is „ηπειδης“ csak görög képző, maga a nép név tulajdonképp Γηπειδης -nak ejtendő ki. Tudni kell azonban, hogy azon századokban, mikor a görögök a gepidákkal érintkeztek, vagyis 453—566-ig, a görög Γ betű már nem a g hangot, hanem a j réshangot jelöli, az η betű pedig nem é-nek, hanem i-nek hangzott. Ennélfogva a görög, IV—VI-ik századbeli Γηπειδης mai helyesírással *Jip*-nak volna írandó és fonetikusán így is ejtendő. A későbbi fejlődés folyamán a j és i hangok egybeolvadása következtében a *Jip* szóból *Ip* lesz és ily alakban ott látjuk a régi gepida nemzet nevének Magyarországon egyetlen emlékét: *Ip* községet. Hozzá még 1208-ban e község lakosai királyi bűlénnyvadászok voltak s így valóban olyan foglalkozást űztek, amely a gepidák erdei állattenyésztésével nagyon összeillett.

Ipptól keletre három olyan falu következik egymás után, amelyeknek Magyarországon párja nincs: Zovány, Bülgezd és Rátöny. Ezek közül *Bülgezd* nevét 1323-ban tollhibából, vagy hibás olvasás következtében *Wyllgezd*-nek írják.²² 1478-

²¹ Wenzel: Árp. Okm. I. 22.

²² Békésmegyei oklevéltár II. 2.

ban *Bylgez*, 1519-ben *Bilgez* alakban fordul elő.²³ E névnek a magyarban, szlávban semmi értelme nincs, de bezzeg van a germánban s körülbelül „akaratos kezes“-t jelent. Előfordul már az V-ik században és Förstemann legalább 8 régi germánt sorol fel e néven. Leghíresebb volt köztük *Willigiz*, az 1000 év táján mainzi érsek.²⁴ Mivel a germánban a *v* és *b* hang gyakran változik, már a gepidák *Biligiz* alakban ejthették ki e nevet. A magyarok a *b* kezdő hangot megtartván, az első szótagra eső hangsúly következtében *Bilgiz*-t majd *Bilgez*-t csináltak belőle. Teljesen elhomályosodván a szó értelme, a XVI. és XIX. századokban *Bülgöz*-re, *Bülgözd*-re, *Bür-gözd*-re ferdítették. A mellette eső *Rátöny* községet 1341-ben még *Ratun*-nak írják.²⁵ Már most tudjuk biztosan, hogy a XII—XIII-ik sz.-ban az annyira felkapott *Balduin* névből a magyarok az *u* hangot kihagyták s egy darabig *Báldin*-nak, majd utóbb az illeszkedés miatt *Báldon*-nak ejtették ki. Épen így lett a *Ratun*-ból is *Rátin*, majd utóbb *Ráton*. A *Ratun* név azonban régi, germán személynév, a VIII—IX. sz.-ban sokan használják.²⁶ Az Ipp és Bülgözd közt eső Zovány határjárásában 1341-ben *Lympach*-pataka folyt.²⁷ E *Lympach* határozottan germán (német) név és annyit tesz, mint hárs-pataka, vagy tiszántúli magyarsággal száldobágy. Pózsony megyében Bazintól nyugatra most is van egy *Limbach* nevű német falu és azt régen szintén *Limpach*-nak írták. Ott tehát, ahol a határban germán eredetű patak név fordul elő, 1341 előtt germánoknak, vagy közelebbről meghatározva, gepidáknak kellett lakniuk. Magát *Zovány* község nevét is 1249-ben *Zwan*-nak, 1341-ben *Zuan*-nak írják.²⁸ Ennélfogva ez sem származhatott a velencei Zovanni névtől, hanem az ó-germán *Swan* = *Schwan* = hattyú személynévtől.²⁹ Ez csak később a magyarok ajkán lett *o* hang közbeiktatásával *Zovan*-ná, mert a magyar a szó elején két mássalhangzót kiejteni nem tudott (v. ö. brát = barát, Szlók = Szalók stb.).

Igy tehát Ipp-től keletre még három olyan község volt (Zovány, Bülgözd, Rátöny), amelyeket eredetileg a gepidák alapítottak.

Lent, a régi Krassó megyében, a mai Versecz várostól északra, az egykori őrségi erdők mellett a középkorban szintén állottak olyan falvak, amelyek nevei csakis az ó-germán nyelvből fejthetők meg és így az itt tanyázó gepidákról tanuskodnak. Ilyen az 1458-ban még *Ahton*-nak írt s később

²³ *Petri*: Szilágyvármegye monographiája II. 1811.

²⁴ *Förstemann* i. m. 1308.

²⁵ *Petri* i. m. IV. 270.

²⁶ *Förstemann* i. m. 1005.

²⁷ *Petri* i. m. IV. 816. Országos levéltár Dl. 3422.

²⁸ *Wenzel* i. m. VIII. 284. *Petri* i. m. 815.

²⁹ *Förstemann* i. m. 1132.

Ajton-ra változtatott falu neve. Ez a VIII—IX. századokban *Actuin*, *Actoin* alakokban fordul elő a német személynévek közt.³⁰ Ebből a *k* hang gyöngülésével *Ahtuin*, majd az *u* kiesésével *Ahtin* s ebből *Ajton* származott. E tájékon feküdt továbbá *Gyalmár* falu. Az első szótagja *gail* = felfuvalkodott-at, második szótagja a *mar* = híres-t jelentett az ó-germánban.³¹ A Versecztől keletészakra eső Kudricz régi neve *Kutrez*-nak van írva³² s a keleti góthoknál előforduló *Guderiz* névvel egyezik.³³ Hajdan *Visald* — *Visád* falu is volt e tájékon³⁴ Versecztől északnyugatra. 860-ban egy góth származású püspököt épen így hívtak Spanyolországban.³⁵

Kétségtelen tehát, hogy a magyarok 896-ban beköltözésekor a tiszáninneri és tiszántúli részeken gepida néptörödékeket találtak. Nem adhattak volna át ezek a magyaroknak ó-germán személynévekből képzett helyneveket, ha nem laktak volna pár századon, vagy legalább pár évtizeden keresztül együtt a magyarokkal!

Dehát, ha itt találták őket a magyarok, később mi lett belőlük?

Diculescu új sütetű, abbeli állítása, hogy a románokba olvadtak volna bele, szót sem érdemel, mert hiszen, mint azt már annyian és főleg Tiktin megállapították, a román nyelvben semmi nyóma sincs a góth, gepida hatásnak. Ellenkezőleg, mivel a magyarok vették át a gepidáktól (még pedig nem csupán a Tiszántúl, hanem Tiszáninnen is) a góth gepida személynéveket (sőt véleményem szerint egyes közszókat is), a gepidák későbbi elhelyezkedését a magyar társadalmi osztályok között kell keresnünk.

Mint említők, a gepidák az avarok háromszázados uralma alatt kényuraik zsarolásai és rablásai miatt megmaradtak erdei állattenyésztő népeknek, s így a magyarokra nézve az itt talált gepida néptörödékek egyáltalában nem voltak veszedelmesek. Nem voltak azok politikai szempontból, mert akkor a magyarok a bolgár-törökökkel és besenyőkkel lévén háborúban, nem kellett félniök, hogy a foglalkozásban és nyelvben annyira különböző gepidák a törökökhöz csatlakoznak. Elég volt azoknak a szintén töröknyelvű avar uralomból. Nem voltak veszedelmesek e gepida törödékek gazdasági szempontból sem a magyarokra, mert hiszen akkor a magyarok csupán síksági állattenyésztők és síkvidéki halászok voltak, egyébbel a régi Onuguriában (Ungariában) és Etelközben nem is foglalkozhattak. Nekik tehát a gepidáktól kedvelt, er-

³⁰ Förstemann i. m. 8.

³¹ Förstemann i. m. 428. 926.

³² Csánki i. m. 104.

³³ Förstemann i. m. 538.

³⁴ Csánki i. m. II. 70. 109.

³⁵ Förstemann i. m. 1336.

dei legelőkre szükségük nem volt. Szükségük volt azonban az akkori magyaroknak, főleg hadi szempontból olyan népre, amely az erdei utakat ismeri és szükség esetén az ő lovas csapataik előtt a sűrűségekben, a bozótokban utakat vág. Emlékezzünk csak arra, hogy 1241-ben Bathu kán és Kajdán lovasai miként kényszerítették a kisoroszokat és a Beszterce-Naszódmegyében elfogott németeket a bevágott, benőtt utak tisztogatására. A magyarok tehát nem tették rabokká, nem osztották szét maguk között a gepidákat, hanem meghagyták őket erdős-hegyes területükön saját előljáróik (véneik és bíráik) alatt, de kötelezték őket arra, hogy vadászataikon, hadjárataikon kalauzokként, előharcosokként, kisegítőkként szolgáljanak.

Épen azon előharcosokról, akiket a magyarok hadjárataik alkalmával közelebből megismertek, kapták a sokat szenvedett gepidák új nevüket: a székelty.

A székelty névnek legrégibb alakja latinosan fordul elő: *Siculus* (vagy többesszámban *Siculi*). Ez mai magyar felírással és a latin végződést elhagyva: *Szikül-nek* felel meg. Ha e *Szikül*-re tekintünk, könnyen eszünkbe juthat egy német szó: a *Sichel*. Ez azonban a régi németben nem csupán a mai sarlót jelentette, hanem azon hosszabb, görbe kést is, amelyet a faágak levágására használtak.³⁶ E *sichel* szóban van egy hang, a *ch*, amely a magyar nyelvben hiányzik. Általános törvény azonban, hogy a kölesönneveő nyelv ilyen esetben a nála hiányzó hangot az ahhoz közelebb esővel pótolja. Így tett a magyar is és a *ch* hangot *k*-val pótolta, mint az ő-német *buoche* = *bikk*, *güsschen* = *gészkeny* átkölesönzésekből is kitűnik.³⁷ E szerint a *sichel* szóból a magyarok ajkán *szikel* lesz. Ez alakra azután tovább hatott a magyar nyelv azon törvénye, hogy a hangsúly az első szótagra teendő. Hogy e törvényt a magyar könnyebben megtartsa, a régi német *i* hangot *é*-re változtatta, amint ez a *tigel* = *tégely*, *rigel* = *régely* kölesönszavakból világosan látható.³⁸ Amint tehát a *tigel*-ből *tégely*, úgy lett a *Sichel*-ből *szikely*.

Most már tudjuk, hogy XV—XVI. századokban azon gyalog, zsoldos, német katonákat, akiknek főfegyverük még a lándzsa (lanze) volt, németül *landsknechtek*-nek, vagy *lanczknechtek*-nek nevezték.³⁹ Amde a magyarnak hosszú is volt. nehéz is volt a *lanczknecht* szó kiejtése s azért ő azt egyszerűen *lancz*-ra rövidítette. A Magyar Nyelvtört. szótár⁴⁰ öt példát is idéz reá. Épen így tett a régi magyar is az ő sere-

³⁶ *Merk*: Latini Sermonis castellum. Ulm. 1646. 377.

³⁷ V. ö. *Melich*: Legrégibb német jövevényszavaink 12. l.

³⁸ *Melich* i. m. 25. l.

³⁹ *Merk* i. m. 563.

⁴⁰ II. 516.

géhez előharcosként kirendelt Sichelknechtek-el. Elhagyta a nehéz kiejtésű *knecht* szót, elnevezte az előharcosokat fegyverükről, illetve szerszámjukról a *sichel*-ről először szikel-nek, azután székelynek. A nyelvtudománynak semasiológiai (jelentéstani) ágában ennél sokkal merészebb áttételek (metonymiák) is előfordulnak.

Beleilleszkedvén külön társadalmi osztályként a gepidatöredékek a magyar nemzetbe és a magyaroktól új nevet is nyervén, a magyar nemzet történetében kell keresni az ő további sorsukat. Mert ha bizonyos is, hogy a gepida néptöredékek egész a magyarok bejöveteléig fenmaradtak, ha maga a székely szó is gepida nyelvben megfejlthető, mégis honnan tudjuk, hogy a XI—XIV. századokban Erdélyben külön népet, azután pedig a XV—XIX. századokban külön társadalmi osztályt alkotó székelyek (natio Siculica) éppen ezen gepida töredékektől származtak?

Tudjuk először is a tiszántúli székelyek vallomásából. Béla király névtelen jegyzője úgy adja elő a magyarok és székelyek találkozását, hogy, amint Árpád seregi átkeltek a Tiszán s Kőrögyér mellett tábort ütöttek, a székelyek, akik előbb Attila király népei voltak (qui primo erant populi Athyle regis), békével oda jöttek és önként kezesükül adták fiaikat.⁴¹ Erősen élt tehát a XII. századbéli székelyek közt az a tudat, hogy ők Attila népe voltak. Már pedig azon népek közül, amelyek valaha Attila szövetségesei voltak, egyedül a gepidák maradtak fenn. Ha tehát a XII. századbéli székelyek ősei Attila seregében harcoltak, azok mások, mint gepidák, nem lehettek. E vallomást értette félre Kézai Simon és utána annyi krónikás. Ezek abból, hogy Attila hún származású uralkodó volt, összes alattvalóit húnoknak vélték, s így a székelyeket is ilyeneknek hirdették. De vajjon abból, hogy az 1848—1916-ig uralkodó I. Ferenc József német volt, az következik-e, hogy összes alattvalói németek voltak? Nemde az volt a valóság, hogy 48 millióból, csak 12 millió volt német? A székelyek a húnokkal már csak azért sem lehettek egyek, mert a hún síksági állattenyésztéssel foglalkozott, a székely pedig erdei állattenyésztéssel.

Van azonban biztosabb adatunk is arra, hogy a XII. századbéli székelyek még ó-germán, azaz gepida nyelven beszéltek és így a gepidáktól származtak: s ezek a XII. század folyamán a székelyektől alkotott helynevek. A régi magyar történetírók azért nem vetettek eddig ügyet e helynevekre, mert Kézaitól és követőitől félrevezettetve, azt vélték, hogy az erdélyi székelyek mindig magyarul beszéltek s így csak társadalmilag, foglalkozásra nézve különböztek a magyaroktól. De ez óriási tévedés! A székelyek ősei éppen úgy külön nép

⁴¹ H. Hung. Fontes Dom. I. 113.

voltak, eredetileg éppen úgy más nyelvet beszéltek, mint a kunok, jászok vagy besenyők. Bizonyítékaink erre a következők:

1140 táján Bothfia János, dömösi prépost, II. (Vak) Béla jegyzője, megírván a királyi család főbb eseményeit, így nyilatkozik az 1116-ban Morvaországban harcoló, vágmenti székelyekről: Bisseni atque Siculi vilissimi.⁴² 1146-ban pedig ugyanő vagy egy másik, szintén erősen magyar érzésű kortársa „Bisseni pessimi atque Siculi vilissimi“ szavakkal ócsárolja az osztrákok elől megfutamodó besenyőket és székelyeket.⁴³ Bajos elhinni, hogy magyar szerző ilyen megvető (vilissimus) jelzőkkel illette volna a székelyeket, ha azok már akkor saját nemzetéhez tartoztak volna! Vilmos erdélyi püspöknek 1213-ban, püspöksége 9-ik évében már csak ismernie kellett hiveit és mégis, hogy azt rendeli, hogy ha magyarok, vagy székelyek (Ungari vel Siculi) költöznek a Barcaságba, azok neki tizedet fizessenek. Ekként határozottan megkülönbözteti a székelyeket a magyaroktól.⁴⁴ 1250-ben IV. Béla kancelláriája megdicsérvén Türje nembeli Joachim ispánt, felemlíti azt is, hogy e Joachim mint szebeni ispán 1210 táján „asseciatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis“ „társakul vevén a szászokat, oláhokat, székelyeket és besenyőket“ Bodon (Widdin) ostromára indult.⁴⁵ Ha a székelyek az ispán környezetében levő magyarokkal egyek lettek volna nem kellett volna őket a külön nemzetiségek közé sorozni. 1291-ben III. András király jegyzője Gyulaféhevárt maga előtt látta az erdélyi székelyeket, mégis azt írja, hogy a király „cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olahis“, „az összes (magyar) nemesekkel, szászokkal, székelyekkel és oláhokkal“ tartott gyűlést.⁴⁶ Tehát, mint külön nemzetiséget, a szászok és oláhok közé helyezte az akkori székelyeket. 1298-ban és 1299-ben Budán az országgyűlés jegyzői így sorolják fel a jelenlevőket: „universitas nobilium, Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum“.⁴⁷

Még világosabban beszélnek a külföldi írók.

1260-ban II. Otakár cseh király kancelláriája nagydicsékedéssel írja meg a római pápának azt a nagy győzelmet, melyet az ő ura „contra innumeram multitudinem inhumanorum hominum Cumanorum, Ungarorum et diversorum Slavorum, Siculorum quoque et Valahorum, Besseninorum et Is-

⁴² H. H. Fontes Dom. II. 208.

⁴³ U. o. 218.

⁴⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 16.

⁴⁵ Századok 1912. 292.

⁴⁶ Urkundenbuch I. 177.

⁴⁷ Fejér Cod. Dipl. VII/5. k. 502. VI/2. k. 131 E helyütt azonban hibás olvasás miatt „Singulis“ vagy nyomtatva „Siculis“ helyett V. ö. Magyar Nyelv 1921. évf. 26.

maelitarum, schismaticorum etiam utpote Grecorum, Bulgarorum, Rasiensium et Bosnensium hereticorum“ vivott és nyert.⁴⁸ 1290 táján is úgy tudták az osztrák-németek, hogy Magyarország keleti részén a Tiszától egészen Tatárország határáig a magyarokon kívül: Valken, (kúnok) Zockel (székelyek), Syrpen (szerbek) s Volachen (Oláhok) laknak.⁴⁹ Mivel II. Ottokár kancelláriája a felsorolt nemzeteknek még a vallását is tudja, nem lehet az ő tanúságát elvetnünk, hanem el kell fogadnunk, hogy a magyaroktól egészen elkülönített, s a szlávok után említett székelyek más nyelvű népek voltak. Le kell tehát tennünk arról az ábrándról, hogy a székelyek mindig magyarul beszéltek és a magyaroktól csak foglalkozásukra nézve különböztek. Már most nem erről kell ábrándozni, hanem azt kell kutatnunk, miféle nyelven beszélt, a régi nagy nemzeteknek melyik ágához tartozott a X—XII. századbéli székely?

E kutatásainkban természetesen a Nyárád, Kisküküllő, Nagyüküllő, Homoród völgyeit kell szem előtt tartanunk, mert minden történeti adat szerint ezek voltak azok, amelyeket a székelyek már XII. században, olyankor, amikor még eredeti nyelvüket használták, megszűltak. Feltehető tehát és csakis itt tehető fel, hogy itt vannak olyan helynevek, amelyek a székelyek eredeti nyelvét tükrözik vissza, mert a tőlük eredetileg használt személynévekből, vagy közszavakból keletkeztek.

Ha már most így, figyelő szemmel a Nyárád völgyén végig futunk, meglepetve vesszük észre, hogy a tömérdek keresztény és magyar helynév (Szt. László, Szt. Imre, Gálfalva, Andrásfalva) között Nyárádszeredától délre s egymástól nem messze *Rigmány*, *Váczmány*, *Ostormány* helynévek fordulnak elő.⁵⁰ Mióta tudjuk, hogy a régi *Vigmány* nemzetség a german *Wichman*-tól vette nevét,⁵¹ lehetetlen, hogy a Rigmány helynévben rá ne ismerjünk a régi *Richmann*⁵² újabban *Reichmann* német névre. A Wáczmány is könnyen megérthető az ó-német *Wazaman* személynévből (= beszélő férfi),⁵³ az Ostormány pedig a *Sturmann* névből, mert hiszen tudvalevőleg a magyarban a *sturm*-bót is ostrom lett. Erre azonban még azt lehetne mondani, hogy a XII-ik századbéli székelyek érintkeztek németekkel is, így éppen úgy átvették tőlük a Rigmány, Váczmány személynéveket, mint a magyarok a Hermányt, vagy Vigmányt. De ha tovább kutatunk,

⁴⁸ *Fejér Cod. Dipl.* IV/3 15.

⁴⁹ *Pauler*: A magyar nemzet története. Második kiadás II. 479.

⁵⁰ *Benkő Károly*: Marosszék ismertetése. Kolozsvár 1868. 203, 217, 285, 249.

⁵¹ V. ö. *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek II. 239. *Förstemann*: *Altdeutsches Namenbuch*, Nordhausen 1854, 903.

⁵² *Förstemann* i. m. 1048.

látjuk, hogy a régi székely helynevek közt van legalább is hat olyan személynévből alkotott falu-név, amely *ád*-ra, *ad*-ra végződik. Ezek betűrendben a következők: *Árvádfalva*, *Farczád*, *Kobátfalva*, *Monyád*, *Tibád*, *Tordátfalva*.

Ezek közül *Árvád* megfelel a VIII.—IX. századokban kilenc ízben használt *Aravald* ó-german névnek és Förstemann bebizonyította, hogy e név első tagja az *aar* = *aquila* azaz magyarul *sas*-t jelent,⁵⁴ második része pedig csakis a góth *valdan*-ból (= regnare, uralkodni) és nem az ó-német *wald* = (silva, erdő) származtatható.⁵⁵ *Arawald* tehát a góth és az ezzel egy gepida nyelven úrisast jelentett. *Arawald*-ból aztán a magyarban *Árvád* lett, mert a magyar az első szótagra vetett hangsúly következtében a második rövid hangzót ki szokta hagyni, mint pl. málna helyett málnát, bokorot helyett bokrot mond s a régi kalamár-t is kalmár-ra rövidítette. Világos tehát, hogy Árvádfalvát olyan férfiú alapította, aki még gepida eredetű személynévet viselt.

A magyar hangtörvények fokozatos hatását látjuk és így magyarázhatjuk meg a *Tordátfalva* név értelmét. Tudvalevőleg az ó-németben sűrűn fordulnak elő a *trud*, *drud* = amicus, barát (v. ö. Getrud, Valtrud) és a *hard* (= clarus kemény v. ö. Hardvich, Gerhard) szavakból képzett személynévek. Az is bizonyos, hogy a germán nyelvben a *d* és *t* hangok tájszólásokként változtak (v. ö. Tietmar és Ditmar; Liutolf és Ludolf).

Már most Förstemann kilenc esetben idéz a IX. századból egy ó-germán (a századoknál azonban nem használatos) *Drudhart* (azaz kemény barát értelmű) nevet.⁵⁶ A németektől sokszor átvett *Bernhard* név átalakításából (Bernhard, Bernard, Bernald, Bernád, Bernát) látjuk, hogy az ilyen kölesönszavakból a magyar először is elhagyta a *h* hangot. A *Drudhart*-ból tehát a magyar ajkán *Drudart* lett, vagy ami a magyar fülnek jobban tetszett, *Trudard*. Azután a két *r* hang közül a második *l*-re változott (dissimilálódott, v. ö. Barbara, Borbála) s lett belőle *Trudáld*. Mivel azonban a magyar a szó elején nem tud két mássalhangzót kiejteni, a *Trudald*-ból már a XIV. század folyamán *Turudald* lett. Majd a magyar hangsúlytörvény kezdett hatni a *Turudald* névre, s hogy az első szótagot jobban ki tudja emelni, a *Turudald*-ból *Turdald*-ot csinált. Ezután az *l* hangot az előtte álló *a* hang megnyújtására fordította (v. ö. baldog, bádóg, Baldon Bádén). Végül a XIV. században a *Turdád* névre is alkalmazta ezt a törvényt, hogy az *á* hang előtt álló *u* hang

⁵³ Förstemann i. m. 1274.

⁵⁴ I. m. 114—116.

⁵⁵ U. o. 1235.

⁵⁶ I. m. 349.

o-ra változik (v. ö. urszág, ország, bulgár, bolgár) és így a *Turdád*-ból *Tordád* lesz.

Hosszasabban kellett ismertetnünk azt a folyamatot, amelyen át a Drudhardt név *Tordád*-ra változott, mert így világosabban meg tudjuk magyarázni a magyarországi helynevek közt páratlanul álló *Farczád* helynevet. Ennél először is tekintetbe kell vennünk, hogy régebbi alakja *Forczád* volt.⁵⁷ Ha már most a *fro* kezdetű ó-germán neveket vizsgáljuk, azonnal rá akadunk azok között a *Frothard* és *Frossard* névre.⁵⁸ Ennek értelme = nagyon okos. A *Frossard* névben a két ss hang a magyar sziszegő sz hangot jelenti, s ez a magyarban gyakran c-re változik, (v. ö. szimbora = cimbora) *Frossard* tehát a magyarban először *Foroszard*-ra, azután *Forszárd*-ra, *Forczád*-ra s végül az erdélyi a-zó nyelvjárás hatása alatt (v. ö. asszany, dahány) *Farczád*-ra változott.

Ezek után már könnyű a *Monyád* helynévben a *Munald*, *Monald* góth eredetű ó-német névről⁵⁹ *Tibád*-ban az ó-germán *Theudobald*-ból rövidített *Theobald*-ra, *Tibald*-ra ráismerni.⁶⁰ *Kobád* pedig a *Cobbo* és *ald* german szavak összetételéből állott elő.⁶¹ Annyi bizonyos tehát, hogy akkor, midőn az erdélyi székelyek a Nyárad és Küküllő felső völgyeibe érkeztek és ott falvakat alakítottak, köztük sokan ó-german, azaz gepida személyneveket viseltek. Még akkor is, midőn a székelyek Kézdiszékét megkapták, tehát 1226—41 között, élt közöttük *Uzdila* nevű, mert a mai *Osdola* helységet ilyen góth-gepida nevet viselő székely alapította. Prokop görög író 560 táján az egyik góth vezért *Uzdila*-nak írja.⁶²

Még más góth-gepida neveket is fedezhetünk fel a székely földön, ha tudjuk, hogy az Erdélybe települő székelyek olyan nyelven, vagy legalább is olyan nyelvjáráson beszéltek, amely a szó kezdő v hangot b-nek ejtette ki. Kétségtelen bizonyossága ennek az, hogy 1291-ben az erdélyi káptalan jegyzője a Hidvégi Mikó és Nemes családok második őst világosan a székelyek nemzetségéből származónak és *Benczencz*-nek (Benchenchnek) írja.⁶³ Tehát a *Vincentius* latin szó helyett a régi székelyek *Benczencz*-et mondtak. Ha e hangtörvényt tudjuk, a székelyföldi *Barót*-ban könnyen rá találunk az ó-germán *Warald*-ra,⁶⁴ annál inkább, mert *Barót*-ot eredetileg

⁵⁷ Monumenta Vaticana Hungariae I. 115.

⁵⁸ Förstemann i. m. 434.

⁵⁹ Förstemann i. m. 938.

⁶⁰ U. o. 1065—67.

⁶¹ U. o. 379, 76.

⁶² Förstemann i. m. 973.

⁶³ Urkundenbuch z. G. d. Deutschen in Siebenbürgen I 185. Székely Oklevéltár I. 24.

⁶⁴ Förstemann i. m. 1260.

Boralt-nak írták.⁶⁵ S valóban 693-ban egy góth származású spanyol püspököt *Warold*-nak hívnak.⁶⁶ Hogy e név nem szászoktól kölcsönzött, bizonyos, mert amikor a szászok Erdélybe költöztek, a német nyelv már átment a közönségesen Umlaut-nak hívott változáson s a régi Warold-ból a szászok ajkán Werold, Werolt, lett.⁶⁷ Warold = Warhold szó különben a góth-gepida nyelven hű védelmezőt jelentett.⁶⁸ Így találunk rá a Nagyküküllő menti *Bögöz* falu nevében az ó-german *Wegezo*-ra.⁶⁹ Hogy e *Bögöz* (*Begez*) eredetileg személynév volt, bizonyítja a Nyárádvölgyében Csikszentmárton mellett levő Bögözháza pusztá.⁷⁰ E mellett volt egykor *Szilamár* nevű falucska is és ennek neve szintén az ó-german *szili* és *már* nevekből van összekötve.⁷¹ (Thietmar, Folkmar, Thangmar, Vollmar stb.).

De még mindezekre is azt mondhatják, hogy a Nyárád és Küküllő völgyeit megszálló magyar közt volt gepida neveket viselő magyar s ezek alapították e falvakat. E kifogásra először is azt válaszoljuk, hogy a székelyek, amint bebizonyítottuk, nem csupán társadalmilag, nem csupán foglalkozásra nézve, hanem nyelvileg is különböztek a magyaroktól. Tehát, akik e neveket adták, azért adták, mert ők e neveket értették, a magyar személynéveket pedig még nem értették. De ezenkívül vannak olyan helynevek is, amelyek világosan mutatják, hogy a székelyek, akkor, midőn a Nyárád-Küküllő völgyeit nekik adták határörzés végett, még ó-germán-gepida nyelven beszéltek. Ilyen először is a Nagyernyétől keletre eső *Kál* vagy régiesen *Kaál*. Ennek a magyarban semmi értelme sincs, ellenben a németben *kál*, vagy mint ők írják *kahl*, kopaszt jelent. Akár azért nevezték el e falut *Kál*-nak, mert alapítóját kopasznak csúfolták, akár azért, mert az a hegyoldal, ahova az első házak épültek, kopasz volt, mindenesetre e falu alapításakor e szó a székelynél még közhasználatban volt. Ott van továbbá Nyárád-Szentlászlótól északra egy külön kis völgyben a másik falu: *Moson*. Erről azt írta Benkő Károly 1862-ben,⁷² hogy határanak nagy része vizenyős. Ámde éppen most bizonyította be Melich János jeles nyelvtudósunk,⁷³ hogy e szó; *Moson* az ó-germán *Moós*-ból származik és mocsarast jelent. Bebizonyította azt is, hogy e *Moson* olyan ó-germán nyelvből származik, amely még nem vett részt az ó-felnémet átalakulásban. Éppen ezért e helynév nem is szár-

⁶⁵ Urkundenbuch z. G. D. in Sieb I. 34.

⁶⁶ *Förstemann* i. m. 314.

⁶⁷ *Förstemann* i. m. 1262.

⁶⁸ U. o. 1259, 756.

⁶⁹ *Förstemann* i. m. 1293.

⁷⁰ *Orbán*: A Székelyföld leírása IV. 84.

⁷¹ *Förstemann* i. m. 1102. 906. v. ö.

⁷² Marosszék ismertetése 292. l.

⁷³ Magyar Nyelv 1922, 145—46.

mazhatik az 1150 után Erdélybe koltozott szászoktól, hanem olyanoktól, akik a német közösségből régen kiszakadva, továbbra is az ó-germán nyelvet beszélték.

Hasonló ó-germán származású helynév a *Bacson*, amely a *baczen*-ből a magyar hangtörvények hatása alatt lett *baczon*-ná és medvét jelent.⁷⁴

A dülönevek közt ott találjuk Csikfalva határában az *Istánd* patakát.⁷⁵ Ez is világosan a német *stand* megmagyárosítása (v. ö. strang = istráng).

Megvan tehát a régi székelyek és gepidák között mind a történeti, mind a nyelvi összefüggés.

A történeti bizonyítékokból e helyütt még egy eddig senkitől tekintetbe nem vett bizonyítékot említek fel.

A XII-ik század közepén (1150 táján) a keletrómai birodalomnak Magyarország ellen folytatott nagy háború idején egy görög író még tudta és világosan írja, hogy az ipidák a magyarokkal Magyarországon együtt élnek és ezekkel együtt a nyugati (római) keresztény hitre tértek át.⁷⁶ Manuel császár magasztalója is tudta még, hogy vannak (ipidák) gepidák.⁷⁷ E nyugati kereszténységre áttért ipidák nem lehetnek mások, mint a XII. századbéli magyar seregek előharcosai a székelyek, mert ezekről bizonyos, hogy már 1213 előtt az erdélyi róm. kath. püspöknek tizedet fizettek⁷⁸ és már 1235 előtt és az erdélyi püspöktől kinevezett telegdi főesperest alatt állottak,⁷⁹ tehát római katolikusok voltak. Igaz, hogy az avarok maradványai is nyugati kereszténységre tértek 803-ban, de az 568-ban bevándorolt avarok már nem mondták és nem is mondhatták magukat Attila népének, tehát nem lehetnek azonosak a magukat Attila népeinek valló székelyekkel.⁸⁰ Sebestyén Gyula véleménye, mintha a székelek az avaroktól származnának, különben is mind nyelvi, mind társadalomtörténeti szempontból teljesen hibás. A régi székely személy- és helynevekben semmi nyoma sincs az avar, illetőleg az ugur-török hatásnak. Társadalmilag pedig az avar táborban élő, síkvidéki állattenyésztő volt, ellenben a régi székely szétszórta, hegyvidéki erdők széléin tanyázó és kis állatok tenyésztésével foglalkozó népesoport volt.

Ez a társadalmi és nyelvi különbség teszi tarthatatlanná a hún származás kezdetleges meséjét is.

⁷⁴ Magyar Nyelv 1915. 176.

⁷⁵ Benkó i. m. 169.

⁷⁶ Századok 1896. 200.

⁷⁷ Migne: Patrologia Graeca XXXV. 987.

⁷⁸ Urkundenbuch I. 161.

⁷⁹ Theiner: Monumenta Hungariorum sacra illustrata I. 130.

⁸⁰ Anonymus Bélae regis notarius I. fejezet. Hist. Hungaricae Fontes Dom. II. 43.

De, mint fentt kimutattuk, nyelvi tekintetben is meg van az összeköttetés a régi székelyek és a gepidák közt. Lehet, hogy ha valaki a régi góth nyelvet a régi székelyek személy- és helyneveivel, továbbá a székely tájszólásokban egyedül használt közszavakkal összehasonlítja, még több egyezést is talál. Azonban az eddig felsorolt személy- és helynevek is kétségtelenné teszik, hogy, akkor, amidőn a régi székelyek a Nyárád, Küküllő, Homoród völgyeit megszállták, még a góth-tal teljesen egyező gepida nyelvet beszélték, vagyis az akkori székelyek csak új néven előforduló gepidák voltak. Tehát az eredeti székelyek csakis a gepidáktól és nem valami más néptől származtak.

Az, hogy a gepidák (röviden ipok) a XI. században a róm. kath. (latin) vallásra tértek át, még inkább halomra dönti Diculescu professzor úrnak abbeli, más szempontokból is tarthatatlan állítását, hogy a gepidák a románokba (oláhokba) olvadtak volna bele.⁸¹ A románok (oláhok), mint tudjuk a XI. században, görög, majd szláv szertartású, görög keleti vallásúak voltak és a katolikusokat (latinokat) gyűlölték, úgyhogy még III. Incze pápa se tudta őket megbékíteni. Aki tehát tudja és tapasztalja, hogy a vallások milyen nagy hatást gyakorolnak a népekre, mindjárt tudja, hogy a gepidák és románok (oláhok) közt lehetetlen volt az érintkezés, annál kevésbé az egybeolvadás.

Aki tehát nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a székelyek ősei gepidák (ipok) voltak s hogy csak a magyarok nevezték el őket, gyakran használt fegyverükről a sichel-ről, székelyeknek, az sohasem nyer helyes képet az ő életükről.

De érthetetlen s zavaros lesz a fogalma a székelyek történetéről annak is, aki azt véli, hogy a régi székelyek mindig Erdély délkeleti csúcsán laktak. Már 1904-ben kimutattam s kimutatták már előttem mások is, hogy a XI—XIV. sz.-okban a székelyek részint mint egyes családok, részint mint 10—20 családból álló falvak egész Magyarországon el voltak terjedve, kivéve a Duna—Tisza-köz és Tiszántúl fátlan vidékeit. Legalább 17 lakóhelyüknek biztos történeti nyoma van.⁸²

A székelyek is költözködő népek voltak még a XI—XIII. századokban s keresték az ő foglalkozásukra, megélhetésükre alkalmas tájékokat.

Már a régi magyar történetbuvároknak feltűnt, hogy az első írott emlékek a nyugati székelyekről szólnak. 1116-ban II. István király találkozni óhajtván a cseh herceggel, a mai Magyar-Bród közelében az Olsava (Orsava) folyócska mellé érkezett. Seregének előharcosai a besenyők és székelyek voltak,

⁸¹ Die Gepiden. Leipzig 1923. 284 l.

⁸² A székelyek eredete és Erdélyben való települése. Budapest 1903. 55—57. l.

de nem számítván a csehek hirtelen támadására, megfutottak.⁸³ 1146-ban is, az osztrákok ellen indított hadjáratban ott voltak a székelyek, „mert szokás szerint a magyarok seregei előtt jártak.”⁸⁴ Itt is megfutottak, de lehet, hogy csak cselből. Mind amellet a királyi jegyző nagyon hitványoknak tartotta őket. Mind a két esetben lehetetlen feltételezni, hogy a székelyeket Magyarország keleti részéről főleg pedig Erdélyből rendelték volna ki egész a nyugati határra. Kivált az 1116-iki leírásból világos, hogy a székelyek csak útközben csatlakoztak a király kíséretéhez.

Dehát akkor hol laktak? Megfelelnek erre a XIII. századbéli adatok. 1256-ban a Nagyszombattól északra eső *Balarád*, később *Boleráz* (hibásan *Bélabáz*) falu határait kijelölik s ekkor az egyik határvonal a patak mentén felvonul a nagy-erdőre a székelyek felé s ott van három határdomb. Az egyik S. falujáé a másik Balarádé, a harmadik a székelyké. Ime tehát épen az erdei állattenyésztésre alkalmas erdős hegységben, az u. n. Fehérkárpátokban ott találjuk, még pedig a régi gepidáktól kedvelt foglalkozásban, a nyugati székelyeket. Hogy innen az erdők mentén tovább is terjeszkedtek, bizonyítja a mai Szakula falunak magyar neve: Székely-Boldogasszony, továbbá ugyan e községnek német neve: Zeckel-Zandmarien.⁸⁵ Hogy ott, ahol a Fehérkárpátok a Vág folyóhoz közelednek, tehát Póstyén, Csejte környékén szintén laktak székelyek bizonyos IV. Béla király leveléből. Ennek szerzője egy csoport székely-foglalkozású családot „Siculi de Wagh”-nak, azaz vágmelléki székelyeknek ír.⁸⁶

Hogyan kerültek a székelyek a Fehérkárpátok és a Vág vidékére, arra példát nyújt a későbbi Aranyosszék megalakulása. 1264 telén V. István kiskirály üldözői elől a fekete-halmi (zeideni) várba szorult s itt ostrom alatt állott, míg hívei ki nem szabadították. Ez alkalommal a kézdi székelyek egy csoportja oly nagy szolgálatot tett neki, hogy, amint atyjával kibékült és Erdély felett ő rendelkezett, a tordai vár üres földeit a későbbi Aranyosszéket a kézdi székelyek e csoportjának adta.⁸⁷ Amint tehát a kézdiszékelyek 1266—67-ben eredeti szállásuktól távol kapták meg hű szolgálataiknak jutalmát, épen így, sőt még könnyebben jutalmazhatta meg valamelyik magyar király a neki szolgálatot tett székelyek csoportját a Fehérkárpátok mentén 1116 előtt, mert akkor még több üres, lakatlan föld volt e tájékon.

Ha már most kutatjuk az 1116 előtt uralkodó magyar ki-

⁸³ *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* II. 209.

⁸⁴ U. o. 218.

⁸⁵ *Karácsonyi*: A székelyek eredete és Erdélyben való települése. Budapest. 1905. 56.

⁸⁶ *Fejér Cod. Dip.* IV/3. k. 547. 48.

⁸⁷ Székely Oklevéltár I. 23.

rályok tevékenységét, úgy találjuk, hogy a Mátra és Bükk hegységek alján tanyázó székelyek (gepidák) különösen Szent Istvánnak tehettek nagy szolgálatokat mind 1003-ban, mind 1015-ben. 1003-ban a Tiszamentén küzdött Szent István az ő anyai nagybátyja, a gyula hivatalt (helyettesfővezérséget) viselő Prokui ellen. 1015-ben pedig a Pozsony-Nyitra megyék nyugati részét elfoglalva tartó Harabor (Chrabri) Bogyozló (Boleszláv) lengyel fejedelem ellen harcolt. Ha tehát Szent István 1015 táján e vidéken jutalmazá meg az ő serege előtt küzdő székelyeket, kettős célt ért el. Háláját lerőta a székelyek iránt, azonkívül a Felsőmormaországba lakó szlávok ellen szívesen szolgáló, tőlük nyelvileg is különböző s így jobban megbízható határőröket nyert bennük.

Hova lettek azonban a Vág-menti székelyek? Megfelel erre IV. Béla fent idézett, 1262 táján kelt levele. Mint tudjuk, 1254-ben és 1260-ban IV. Béla király nagy háborút viselt az Ausztriát meghódító II. Otakár cseh király ellen. Ezekben magának II. Otakár cseh király kancelláriájának tudósítása szerint⁸⁸ részt vettek a vágmenti székelyek is. Ezért IV. Béla király először azzal jutalmazta e székelyeket, hogy felmenté őket az ispánjuknak eddig fizetett, súlyos adók alól, később pedig azzal, hogy nemesekké tette őket.⁸⁹ A vágmenti székelyek ennél fogva 1263 után, egyszerűen beleolvadtak a pozsony- és nyitramegyei nemességbe s így a XI. század vilissimus Siculus-ából a XIII. század nobilis Hungarus-sa lett. Hasonló sors várt a Réz- és Meszes-hegységben lakó székelyekre. Ezek a XIII. század elején még Mert, Perman (Bärman) neveket viseltek és mint királyi bőlényvadászok teljesítettek szolgálatot.⁹⁰ Később azonban egyházhelyes és fegyveres szolgálatot teljesítő nemesekké lettek.⁹¹

A tiszántúli, Erdély felé lakó székelyeknek is nagyszerű alkalmuk nyílt hadi érdemek szerzésére 1085-ben és 1091-ben. 1085-ben, mint tudjuk, Salamon volt király és Kütecsk kún vezér az ő kúnjaival a vereckeí és uzsoki szorosok felől betörték az országba, de Szent-László Erdély felől gyorsan visszafordulva, megverte őket, még pedig régi hagyomány szerint Kisvárdánál. 1091-ben pedig Temesvár alatt a Pogáncs (Paganis) folyócskánál ment végbe a betörő kúnok teljes leverése. Az első ízben tehát a Réz- és Meszes-hegységek mentén lakó, másodízben pedig a Versecz tájékán tanyázó székelyek (gepidák) vettek részt a küzdelemben. Szent-Lászlónak tehát szintén jutalmaznia kellett a székelyeket s ezért a Réz-, Meszes-hegységek erdei mellett lakó székelyeknek oda adta a

⁸⁸ *Fejér*: Cod. Dip. Hung. IV/3. 15.

⁸⁹ U. o. IV. 547. 48.

⁹⁰ *Karácsonyi, Borovszky*: Regestrüm Varadinense ordine chronologico digestum 155, 176.

⁹¹ *Petri*: Szilágymegye monographiája III. 183.

Nyárad- és Kisküküllő felső völgyeit, a Versecz tájékán lakóknak pedig Szász-Sebes tájékát. Mind a két terület alkalmas volt a székelyek akkori foglalkozására és így megélhetésük, szaporodásuk biztosítva volt. De ezenkívül mindkét vonalon kelet felől és délfelől az ország akkori határait is őrizték. Szász-Sebes vidékén való tartózkodásuk emékét ma is őrzi ott két falu: *Akmár* és *Gyalmár*, az egyik a Maros jobb, a másik a Maros balpartján. Az egyik az ő-germán *Agomár* *Acmár* névvel teljesen egyezik,⁹² a másik a *Galemár* ő-germán névből van összerántva.⁹³

Midőn 1150 táján a Nagyküküllő és az Olt között állandóan meg nem szállt területet az országhoz csatolták és azt a magyarok, szászok, oroszok és vallonok előtt megnyitották, akkor a királynak a Nagyküküllő völgy felső részét továbbá Homoród és Vargyas völgyeit át kellett engednie a székelyek számára, hogy határőri teendőiket ott is teljesítsék. Ettől kezdve 1211-ig az országos gyepük a mai Halmágytól és Sárkánytól délre eső hegyeken kezdődtek és úgy vonultak északkeleti irányban Miklósvár felé s onnan a Hargita tetejére.⁹⁴

Ekkor úgy látszott, hogy a székelyek terjedése dél felé megakad, mert II. András király 1211-ben a Barcsa-ságot, 1222-ben pedig a Feketeügy völgyét is a német lovagoknak adta.⁹⁵ Azonban éppen e német lovagoknak telhetetlensége és függetlenségre való törekvése 1225-ben egyszerre nagy teret nyitott a székelyek terjeszkedése elé. Ez év második felében II. András király nagy erővel támadt a német lovagokra, váraikat bevette, őket elűzte, volt területeiket Magyarországhoz csatolta s hogy azt a magyar nemzetnek meg is tarthassa, mindjárt ez év végén vagy a következő elején Erdélyt fiának, IV. Bélának kormányzására bízta.

E nagy küzdelemben, mint azt már az „Orosz-szláv lakók Erdélyben“ c. értekezésemben megírtam, szüksége volt II. Andrásnak azon szászok segítségére is, akik a Szászvárostól Köhalomig terjedő vidéken letelepedtek, mert ha ezek a német lovagokhoz csatlakoznak, kiűzésük még nehezebb lett volna. Ezért 1224 végén a király nagy és addig páratlan kiváltságokat adott a szebenvidéki szászoknak. Ezek közül főleg azt említjük föl, hogy e kiváltság levél szerint a Szászvárostól Barótig lakó népeknek eggyé kellett volna válniuk s a szebeni ispánságon kívül a többi ispánságoknak meg kellett szünniök.⁹⁶ Könnyű volt ezt a királyi kancelláriában hártýára írni és a nagy pecsétet ráütni, de nehéz volt azt megvalósítani.

⁹² *Förstemann* i. m. 18.

⁹³ U. o. 465—9.

⁹⁴ *Urkundenbuch* I. 12. 19.

⁹⁵ U. a. 12. 19. 1.

⁹⁶ *Urkundenbuch* I. 34.

II. András király külön is bele íratta a kiváltság levélbe, hogy a sebesi székelyek földje is hozzácsatoltassék a szebeni ispánsághoz, de a székelyek abba, hogy nekik ne legyen külön ispánjuk, külön bírójuk nem nyugodtak bele. Egyáltalában a székelynek és szásznak együtt élése akkor nehezen volt keresztül vihető, mert a székely akkor még főleg állattenyésztéssel, a szász pedig első sorban földműveléssel foglalkozott. Már pedig a legeltető, nyájat hajtó nép a földműveseknek sok kárt szokott tenni. Hasonló helyzetben voltak a mai Szász-Orbó és Nagyszeben tájékára telepedett oroszok. Ezek is az erdős hegyvidéken állattenyésztéssel foglalkoztak és emiatt a szászokkal sokszor összeütköztek. Midőn tehát IV. Béla, a kiskirály, 1226-ban Erdélybe érkezett, mindjárt panasszal járultak eléje a szebeni ispánsághoz csatolt székelyek és oroszok és követeltek külön területet, külön bírakat. IV. Bélának érdekében állott a székelyek és oroszok kibékítése, mert készült Halics, vagy magyarosan Gácsországnak elfoglalására, hogy oda öccsét, Kálmánt visszahelyezhesse. Azzal békítette tehát ki őket, hogy nekik adta a Feketeügy völgyét és az Olt völgyének azt a részét, amely a Tatrang torkolatától a bükkzsádi szorosig terjed. E területet három év alatt a német lovagok még be nem népesíthették. Minden nagyobb sérelem nélkül adhatta tehát azt nekik a kiskirály. Másrészt pedig a terület hasznosítására akkoriban legalkalmasabbak voltak a székelyek és velük ekkor jogilag egyesített oroszok, mert ezek foglalakozásuknál fogva szerették az erdőket, jól tudták bevágni a szorosokat elrekeszteni a hágókat és így legjobban tudták e területet, meg az azután következőket védelmezni a kúnok becaspásaitól.

A szebeni ispán hatósága alól menekülő székelyek és oroszok úgy osztották fel a Feketeügy és Olt nekik jutott völgyeit, hogy a Szászsebes vidékéről oda költözöttek kapták az Olt völgyét egész a bitai patakig, a Szász-Kézd vidékéről átköltözők kapták a Feketeügy jobbpartján elterülő részt egész az ojtózi szorosig, a Szász-Orbó vidékéről odateleplők pedig a Feketeügy balpartján fekvő részt egész a bodzai szorosig. Innen van, hogy az Olt völgyében a Szász-Sebes tájékáról odaköltözött székelyek a nekik jutott területet sebesi széknek, a Fekete-ügy jobbpartján települők a maguk részét régi székükről kézdi széknek, végül a Feketeügy balpartjára költözöttek a nekik jutott részt orbai széknek nevezték el, azt akarván ezzel jelezni, hogy ők továbbra, régi bíráiknak a sebesi-nek, kézdi-nek és orbai-nak hatósága alatt akarnak maradni.⁹⁷ A sebesi széket hivatalosan sebesinek is írják 1450-ig.⁹⁸ De azután azon magyar hangtörvény értelmében, amely

⁹⁷ Oroszszláv lakosok Erdélyben 10. 11. u.

⁹⁸ Székely Oklevéltár I. 11. 97. III. 20.

az első szótágot nagyon kiemeli, a sebesi-ből sebsi, majd könnyebb kiejtés végett sepsi lett (v. ö. dabasi, dapsi). A brassai jegyző már 1415-ben sepsi- (schepschi)-t ír.⁹⁹

Mivel a sebesi, kézdi és orbai székelyek és oroszok elhelyezése miatt át kellett tenni az országos gyepüket és határokat a bodzai és ojtózi szorosok tájékára, természetesen meg kellett engednie a királynak azt is, hogy az akkori telegdi és erdőháti (később Maros- és Udvarhelyszéki) székelyek az Olt felső völgyét birtokukba vegyék. Ezentúl ezek gyimesi és békási szorosok mentén teljesítenek határőri szolgálatot.

Az 1226-tól 1241-ig terjedő évek voltak azok, melyekben az erdélyi székelyekre az a kötelesség hárult, hogy az addigiaknál sokkal hosszabb vonalon őrizték az ország határait. De ezzel együtt eddigi területük is megkétszereződött úgy, hogy annak benépesítésére, megművelésére már egyedül nem voltak képesek. Katonáskodni, hónapokat táborban, vagy őrsgen tölteni s egyszersmind nyáját őrizni s a földet kellő időben bevetni, aratást, cséplést végezni nem lehet. Ezért tapasztaljuk és a háromszéki helynevek minden írásnál jobban bizonyítják, hogy a székelyek ezen időben már kénytelenek voltak a velük különben is egyfoglalkozású oroszokat maguk közé fogadni. De nem csupán a Háromszéken, hanem egybűt is vegyültek közéjük oroszok. A Marosszéken ott vannak *Náznánfalva*, *Iszló*, *Torboszló* községek és *Terebics* nevű puszta. Ezek mind az orosz-szlávból érthetők meg. *Náznán* (*neznán*) annyit tesz mint: nem tudott, ismeretlen. *Iszló* az *Izjavslav* személynév magyaros rövidítése. *Torboszló* pedig a *Treboasztó* személynév magyaros átalakítása (v. ö. zasztó = zászló) Terebitnek az oroszban „kuszál“ jelentése van. Hogy Udvarhelyszéken is vegyültek közéjük oroszok, mutatja *Oroszhegy* község neve. S mivel e községben már 1332-ben római kath. lelkészség van, mint a szomszédos Zetelakán is,¹⁰⁰ ez oroszok már nem csupán egy foglalkozásúak, hanem egy vallásúak is voltak a székelyekkel. Midőn a telegdi és erdőháti székelyek Csíkmegyét benépesítették, még több oroszot fogadtak be maguk közé. Elvitázhatatlanul bizonyítják ezt a Csíkszeredától északra egymásután következő *Taplócza*, *Delne* és *Borzsova* községek nevei, mert a *Taplócza* (melegvizes hely) szóban levő *ó* hangot az orosz szláv szokta megnyújtani. A többi szláv e helyett *Taplicza*-t, *teplicz*-át mond. A *Borzsova* szóban a *z* hangnak *zs*-re való lágyítása szintén orosz szokás. *Borzsova* egyébként gyorsat, *Delne* pedig írtást, vágást jelent. Lehetetlen tehát a székelyeket a XIII. század elején már teljesen kialakult és más nemzetiségeket teljesen ki-
rekesztő társadalmi osztálynak (kasztnak) tekinteni.

⁹⁹ U. o. III. 15.

¹⁰⁰ Monumenta Vaticana Hungariae I. 133.

Forduló pont lett az Erdély délkeleti részén lakó széke-lyekre mind jogi, mind társadalmi tekintetben az 1241-iki, borzasztó tatárjárás. Erdélyben, mint tudjuk, a tatárok két helyen törtek be: északon a radnai szoroson és délen a töres-vári vagy temesi szoroson. Az északon betörő sereg vezére, Kádán (Kajdán) egyenesen Kolozsvár—Nagyvárad felé tar-tott, serege tehát a székelylek földjét nem érintette. A déli sereg vezére, Büdzsik, először megverte és megölte az eléje álló erdélyi vajdát, Sólyomfia Pósat a Barcaságban, azután pedig Gyulafehérvár felé indult úgy, hogy 1241 április 3-án már Küküllővárt és április 11-én Nagyszebent vívta meg.¹⁰¹ Ennélfogva e sereg is csak az Olt kanyarulatánál érintette a székelylek földet.

A székelyleknek tehát volt idejük a Hargita bűvő-helyeire s ha kellett, a csíki havasokra menekülniök. Itt kellett tölteniök teljesen magukra hagyatva másfél esztendő, mert az új, erdélyi vajda 1242 augusztus havánál előbb bajosan érkezhettek el hozzájuk. E másfél év alatt magukat kellett védelmezniök. Választottak tehát maguk közül hadnagyokat (princeps exercitus). A felmerülő viszá-lyok lecsendesítésére választaniök kellett székbírákat is (iudices terrestres). A nagy veszedelemben, aggodalomban mindenki természetesnek találta, hogy ezeket az idősek és ta-pasztaltabbak közül választják ki. S azért ezen előljárókat latinul senioreseknek nevezték el. Az is természetes, hogy ez előljárók a hivatalokat és az azokkal járó jövedelmeket, ille-tőleg földeket igyekeztek családjukban megörökíteni. Ekként a tatárjárás után a székelylekföldön két társadalmi osztály ke-letkezett: a seniores vagy később primores nevezetű főrend és a communitas nevű közrend.¹⁰²

Ez önkormányzat és tagozódás mellé járult még az a nagy hivatás, melyet a keleti székelyleségnek a tatárjárás, főleg pedig 1263 után be kellett töltenie. 1263-ban a tatárok végleg megsemmisítették a Szeret és Prút mentén lakó brodnikok (magyarosan brodnokok) országát¹⁰³ és így közvetlen szomszédjai lettek Magyaror-szágnak. A keleti székelyleknek kellett tehát vigyázniök, hogy a tatárok be ne törjenek, nekik kellett hírt adniök, ha valami készülődésről értesültek. E hivatás teljesítése még inkább megerősíté és kiterjeszté kiváltságaikat, úgyhogy a főrendbe-lik csaknem egyenlők lettek a magyar nemessékkal és nemesi birtokokat is nyertek¹⁰⁴ és vettek.¹⁰⁵ Megindult ezzel a társa-dalmi, családi összeköttetés a magyarok és a székelylek főrend-

¹⁰¹ *Pauler*: A magyar nemzet története II. kiadás. II. 166—67.

¹⁰² Székely Oklevéltár IV. 9.

¹⁰³ V. ö. Századok 1908. 611. l.

¹⁰⁴ Székely Okl. IV. I.

¹⁰⁵ U. o. III. 8. 9.

beliek között, úgyhogy a magyar nemesek egy része a székel-
 yekhez csatlakozott, annak törvényei és szokásai szerint
 óhajtott élni, mert így ott az ország szélén nagyobb élet- és
 vagyonbiztonságot élvezett. Csattanós példája ennek az, hogy
 1270—72 közt a mai Székelykeresztur és a tőle nyugatra eső
 Boldogasszonyfalva földes urai: Hilice (Ülke?) fia Lőrincz
 és ennek fia Lesták a királytól engedélyt kértek és kaptak a
 telegdi, később udvarhelyi székel-
 yekhez való csatlakozásra és
 a király megparancsolta a székel-
 yeknek, hogy ezeket maguk
 közé bevegyék, a gonosztevőktől megvédelmezzék, a vajda is-
 pánjainak vagy más hivatalnokainak itélkezésétől, zaklatásai-
 tól megmentsék.¹⁰⁶ Még többen kerültek ilyenek a tordai és
 kükküllővári várjobbágyságok sorából, mert ezek a földesúri alatt-
 valóságot csak úgy kerülhették ki, ha a székel-
 yek közé álltak. Jobbágyság-
 falva és Jobbágytelke községek világos jelei ennek,
 annál is inkább, mert biztosan tudjuk, hogy az előbbi neve
 1479-ben Jobbágyistvánfalva volt.¹⁰⁷ Tehát egy István nevű
 várjobbágy alapította.

Ha már a közelebb lakók ennyire kívánták a keleti szé-
 kelyek szabadabb állapotát, mennyivel inkább óhajtották azt
 a távolabb lakók. Ezek a távolban nem látták a Székelyföldön
 is előforduló bajokat, nehézségeket és azért, amint hívták
 őket, szívesen indultak a székel-
 yek közé a remélt szabadabb
 életsorsba, ha másnak nem, legalább is másföldjén dolgozó
 munkásnak, az ú. n. földönlakónak. A székel-
 y főemberek pedig
 hívták a magyarokat részint harcosoknak részint és főleg föld-
 műveseknek. Ők hónapokig oda voltak a határok őrzésén,
 néha még más országokban is, hadjáratokban részt vevén.
 Sokszor napokig távol voltak törvénytámasztás végett és a székel-
 gyűlésein. Azonban odahaza kellett a munkás ember az erdő-
 irtásra és szántásra, vetésre, aratásra, jószágőrzésre. Jöttek
 tehát a tatárjárás után a földműves magyarok főleg a Dunán-
 túlról és kistrészen a Mátyusföldről (a Vág mentéről). Tud-
 juk ezt abból, hogy a mai Székelyföldön beszélt magyar nyelv
 nem valami külön fejlődésű, egységes tájszólás, mint például a
 göcseji vagy a palócz, hanem Kriza János, Steuer János, Erdélyi
 Lajos, Horger Antal és mások pontos megfigyelései sze-
 rint, két fő és 4—5 kisebb nyelvjárással oszlik és legalább 12
 olyan nyelvsajátság található e székel-
 yföldi magyarok beszé-
 dében, amely a dunántúli és dunáninneni részekben, hol egyik,
 hol másik nyelvjárásnak jellemző tulajdonsága.¹⁰⁸ Különösen
 Erdélyi Lajos volt az, aki hosszas kutatás után megállapí-
 totta, hogy a székel-
 yföldi magyarok keleti része a Dunántúl-

¹⁰⁶ Székely Okl. III. 2—3 V. ö. Nyelvtudományi közlemények
 1909. XXXIX. 394. Monumenta Vaticana Hung. I. 115.

¹⁰⁷ Székely Okl. III. 90.

¹⁰⁸ Magyar Nyelv 1905. 446. 1919. 72—77. Nyelvtudományi köz-
 mények 1906. 309. 1908. 276. stb.

nak északnyugati és a Dunáninnennek nyugati részéből, a nyugati, ö-ző része pedig Dunántúlra délkeleti részéből költözött valamikor át a Székelyföldre.¹⁰⁹

Miért éppen innen és miért nem a közelebb eső tiszántúli vagy tiszáninneni részekből jöttek? Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy a tatárjárás után csak Dunántúl és a Mátyusföldön volt fölösleges munkáskéz. Tiszántúl, Tiszáninnen és Erdély népeességét a tatárok annyira leöldösték és elrabolták, hogy a megmaradtaknak jutott föld bőségesen. Ellenben Dunántúl és a Mátyusföldön úgyszólván csak átfutottak egyes tatáresapatok. Ott tehát maradt nagyobb szabadságra vágyódó és így vállalkozó ember elég. Ez a nyitja annak is, amin a régi tudósok nem bírtak eléggé csodálkozni, hogy a székely-magyarok nyelve éppen olyan, szláv és keresztény hatásokon keresztül esett nyelv, mint a többi magyaroké. Nem is lehet ez másként, mert hiszen akkor, amikor a magyarok a székelyek közé telepedtek, Dunántúl már rég átment a szláv és keresztény hatásokon a magyar nyelv és így ilyent hoztak magukkal az ideköltöző magyarok, gazdagabbat, kifejlettebbet, mint aminő volt a gepida, vagy a keresztény hatástól akkor még mentes kisorosz nyelv. Innen van az is, hogy az 1567-ben már meglevő székelyfalvak határrészei, dülőnevei a mai magyar nyelvből olyan könnyen megfejthetők, megérthetők, mert hiszen a szántóföldeken nem a sokszor távollevő és hadakozó gepida székely, hanem az odahívott magyar földműves dolgozott, ez tehát a dülőknek egyenesen érthető magyar neveket adott.

Amint egyszer a munkás magyarság, mint közrend és mint a székelyfőemberek birtokain dolgozó földönlakó, a székelyek közé telepedett, a régi, külön nyelvű és katonáskodó gepida-székelység sorsa el volt döntve. Ugyanazon történeti folyamat áll itt is elő, mint a franciáknál, bolgároknál és oroszoknál. A harcos osztály felveszi a dolgozó osztály nyelvét és abba beleolvad. Kimutattuk ezt közelebbről a Magyarországra költöző és katonáskodó jászok, kúnok, besenyők történetéből is.¹¹⁰ A harcoló és távollevő székely férfi a táborban volt kénytelen megtanulni magyarul. Otthon maradt családja pedig a földjén szántó-vető, dolgozó magyarral volt kénytelen érintkezni és így ennek nyelvét elsajátítani. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a székely (gepida) és a magyar egy valláson voltak és így semmi akadályuk nem volt az összeházasodásnak. A székelyek közé jutott magyar székely leányt vett el és így székely örökséghez jutván a székely seregnek tagja lett.

Amit itt elmondtunk a gepida-székelyek elmagyarosodásáról, ugyanez áll az 1150 táján főleg pedig 1226-ban székely

¹⁰⁹ Magyar Nyelv 1919. 72—76.

¹¹⁰ A székelyek ősei és a székely magyarok. Kolozsvár. 1924. 22—24.

kiváltságokhoz jutott s időközben kath. vallásuakká vált oroszokról is. A gepida és orosz eredetű székelyeknek annál is inkább el kellett fogadniuk a magyar nyelvet, mert ez egyúttal közvetítő nyelv is lett köztük. Így két nyelv helyett csak egyet kellett elsajátítaniuk s mégis megértették egymást.

Természetesen ez az elmagyarosodás nem ment egy pár év vagy évtized alatt. Nem csupán a régi nyelv, hanem a régi szokások, ruházat stb. is meglátszott még sokáig az egyes vidéken. A régi nemek és ágak neveiben még 1514-ben is észrevehető a gepida-orosz-szláv és magyar eredet. Nevezetesen gepida eredetűek voltak az *Örlöcz*, *Poson*, *Váczmány*, orosz-szláv a *Halom*, *Zábrágy*, *Szovát*, *Náznán* *Boroszló* és magyar a *Medgyes*, *Agod*, *Szomorú*, *Nagy*, *Új*, *Sepröd* nemek és ágak.¹¹¹

A XIV. század első felében még jól tudták a kelet székelyeket közelebbről ismerő hivatalos körök, hogy a székelyek tulajdonképpen három nemzet fiaiból verődtek össze egy kiváltságos, társadalmi osztállyá. Azért, midőn azt akarták kifejezni, hogy a királytól kinevezett székely ispánt az összes székelyek kötelesek követni a tatárok ellen, „Comes trium generum Siculorum“ névvel tüntették azt ki.¹¹²

A Moldovában tanyázó tatárok felett 1345-ben és 1346-ban kivívott nagy győzelmek, majd a tatárokat úgyszólván megsemmisítő 1348-iki rettenetes pestis¹¹³ megszabadítá a keleti székelyeket a folytonos becsapások és rablások félelmétől. Csaknem egy századig tartó béke és nyugalom szállott a Székelyföldre. Ez idő alatt még jobban szervezkedtek, köből építették egyházaikat, megerősítették kiváltságaikat, elosztották nemek és ágak szerint földjeiket, hivatalaikat. Egyszóval kialakult az a székely társadalmi osztály, amely 1437-ben már mint külön nemzet és az erdélyi nemességgel egyjogú fél lépett a magyar és szász nemzettel szövetségre és századokon eltartó egységre.

Ennek történetét megírni már könnyebb feladat s ezért azt fiatalabb fejekre és kezekre hagyom.

Elég volt nekem ez új adatokkal és új szempontokkal megmutatnom, hogy a székelyföldi magyarság sok veszedelem közt, sok munkával és vérehullásával szerezte meg, tette lakhatóvá azt a területet, amelyet azelőtt más nemzetek századokon át lakatlanul hagytak.

¹¹¹ Székely Okl. II. 140—43. U. o. II. 78. V. 66.

¹¹² Erdélyi Irodalmi Szemle, 1926. 1—2 szám; Székely Okl. I. 48.

¹¹³ H. H. Fontes D. III. 15. 1.—2. 168. 191.

